

27. Черниговская мысль. – 1918. – № 130. – С. 4.
28. Там само. – №125. – С. 3.
29. Черниговская земская газета. – 1918. – № 67–68. – С. 6.
30. Там само. – №43 – 44. – С. 3.
31. Там само. – №59 – 60. – С. 6 – 7.
32. Там само. – №70 – 71. – С. 6.
33. Там само. – №65 – 66. – С. 5.
34. Там само. – №77 – 78. – С. 7.
35. Черниговская мысль. – 1918. – № 90. – С. 3.
36. Там само. – №134. – С. 3.
37. Там само. – №97. – С. 3.
38. Там само. – №114. – С. 4.
39. Черниговская земская газета. – 1918. – №73–74. – С. 4.

Т.О. Грачевська

Соціал-демократ Панас Феденко в революційних подіях 1917–1919 років на Катеринославщині

Для українського соціал-демократа Панаса Васильовича Феденка (1893-1981) впродовж тривалого часу перебування України у складі “імперії Кремля” не знаходилося місця у довідково-енциклопедичних виданнях, про нього не згадувалось ні у підручниках з історії нашого краю, ні у наукових дослідженнях, присвячених вітчизняній історії новітньої доби. Звичайно, у цьому не було нічого дивного, зважаючи на те, що Панаса Феденка, як активного учасника українських національно-визвольних змагань 1917–1920 років, спіткала гірка доля емігранта, якому офіційна марксистсько-ленінська ідеологія в радянські часи начепила ярлик “запроданця”, “буржуазного націоналіста”, “соціал-фашиста”, оскільки його погляди і переконання суперечили більшовицьким гаслам та комуністичним принципам суспільного устрою, що стали пануючими в Радянській Україні на початку 1920-х [1, 151–153].

Здобуття Україною незалежності та суттєві зміни, що відбулися у нашій державі впродовж останнього десятиліття, дозволили неупереджено підійти до вивчення раніше забутих чи замовчуваних (переважно внаслідок ідеологічних причин) процесів і постатей української історії. Особа П. Феденка не стала виключенням, вона передусім зацікавила істориків і краєзнавців Дніпропетровщини, з-під пера яких з’явилися розвідки, присвячені цьому непересічному політику і відомому в колах української еміграції науковцю, які познайомили зацікавлених читачів з основними віхами життя його життя [2, 2–3; 9, 119–134] та окремими сторінками творчої спадщини [3, 16–17]. В українських часописах опубліковано й деякі маловідомі наукові роботи Панаса Васильовича [7].

Варто наголосити, що багато аспектів діяльності П. Феденка як історика, публіциста та журналіста залишаються майже повністю не дослідженими. Недостатньо вивченими є й питання, пов’язані з його участю в революційних подіях на Катеринославщині у 1917–1919 роках, тобто у

роках, що передували його від'їзду (разом з іншим відомим діячем української соціал-демократії Ісааком Мазепою) до Києва для участі у роботі державних інституцій Української Народної Республіки.

Щоб краще зрозуміти, якою була роль Панаса Феденка у подіях 1917-1919 років, варто, хоча б у загальних рисах окреслити процес формування його суспільно-політичних поглядів.

Як відомо, Панас Васильович народився 13 грудня 1893 року на хуторі поблизу села Веселі Терни Верхньодніпровського повіту Катеринославської губернії. Як згадував пізніше його син Богдан, за порадою вчителів підлітком П. Феденко поїхав навчатися до шестикласної школи у Верхньодніпровську [4]. Після її закінчення він навчався в гімназії міста Олександрії, що на Єлисаветградщині (зараз – Кіровоградська область), а у 1913–1917 роках був студентом Історико-філологічного інституту в Петербурзі. Саме у російській столиці П. Феденко і познайомився з соціалістичними ідеями та став членом Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), з якою на все життя пов'язав свою долю.

У червні 1917 року, коли просторами колишньої імперії вривалися революційні хвилі, Панас Феденко повернувся на Україну, де відразу ж поринув у вир національної революції. Освічених кадрів катастрофічно не вистачало, і Панаса Васильовича Інформаційне бюро Української Центральної Ради уповноважило бути інструктором з питань політичної освіти та організатором українських національних сил у його рідному Верхньодніпровському повіті. Саме селяни цього повіту на з'їзді у серпні 1917 року й обрали П. Феденка своїм представником до Центральної Ради у Києві. Невдовзі, під час роботи губернського селянського з'їзду у Катеринославі, він познайомився з І. Мазепою. Відтоді їх життєві шляхи тісно переплелися.

Переїхавши влітку 1917 року до Катеринослава, П. Феденко відразу ж включився у роботу місцевої організації УСДРП, яка тоді була однією з найбільш організованих політичних сил краю і відзначалася “не тільки внутрішньою організованістю своїх членів, але й їх високою національно-політичною свідомістю” [5, 49–50]. Назвавши П. Феденка “одним з визначних соц-демократичних діячів”, лідер українських соціал-демократів Катеринослава І. Мазепа підкреслював, що Панас Васильович “був потрібен на Катеринославщині як талановитий промовець і незамінний редактор партійних та інших українських видань” [5, 49].

До речі, так само, як і Мазепа, П. Феденко критично оцінював стан та рівень розвитку українського національно-визвольного руху в Катеринославі. За його словами, на початку революції у місті українські сили були нечисленні й мали низький рівень згуртованості, а інтелігенція міста не була підготовлена до політичної роботи в масах [6, 21]. Ці обставини ускладнювали політичну організацію тих національних сил, які були близькі за поглядами на перспективи розвитку українського революційного руху до УСДРП. Така ситуація була цілком зрозумілою, адже серед жителів міста, передусім робітників, високим був відсоток вихідців із російських губерній, переселенців, які приїздили до великого промислового центру, рятуючись від голоду і безробіття. “Український рух на Катеринославщині, – писав згодом І. Мазепа, – розвивався несміливо й поволі. Після вибуху революції

майже всі активніші українці, як В. Біднов, Є. Вировий, І. Труба, М. Щукін, А. Синявський, І. Рудичів та інші, взялися насамперед за справи культурно-освітнього характеру. Для політичної праці людей майже не було. Переважно це були члени українських політичних партій, що після тяжких умов нелегального існування за царського режиму ледве починали ставати на ноги” [5, 48].

Як український соціал-демократ, П. Феденко активно працював у цей час не лише у Катеринославі, а також і в своєму повіті. Особливо хвилювало Панаса Васильовича питання української політичної преси, яка практично була у краї відсутня, що значно ускладнювало поширення як соціал-демократичних, так і в цілому національно-визвольних ідей серед населення. Відсутність друкованих політичних органів змушувала його разом зі своїми однодумцями значно більше часу витратити на організацію і проведення різноманітних мітингів та зборів, зустрічей із селянами та робітниками, в ході яких вести соціал-демократичну агітацію, роз’яснювати мету і завдання УСДРП.

Звичайно, на засіданнях Катеринославської організації УСДРП неодноразово ставалося питання про створення власного часопису, однак, незважаючи на наявність кваліфікованих кадрів, рішення про це впродовж тривалого часу не були втілені у життя внаслідок браку коштів та відсутності матеріальної бази. Втім, вже у грудні 1917 року в Катеринославі почала виходити українська соціал-демократична газета “Наше слово”, редакторами якої були П. Феденко та І. Мазепа. Невдовзі, на початку 1918 року, в місті з’явився новий друкований орган УСДРП – часопис “Наша справа”, випуск якого фінансували українські кооперативні організації Катеринославщини. Його також редагували П. Феденко та І. Мазепа. Для Панаса Васильовича робота у цих часописах була особливо цінною, бо ж їх значення у боротьбі з більшовицькою пропагандою важко було переоцінити. Наведемо хоча б такий приклад: у відповідь на заяви більшовиків, що Українська Центральна Рада є буржуазною за складом, П. Феденко у третьому числі “Нашого слова”, що побачило світ 23 грудня 1917 року, опублікував повний партійний склад 792 її депутатів, який достеменно засвідчив, що жодного представника буржуазії у складі цього представницького національного органу немає.

Кількість читачів соціал-демократичних газет зростала з кожним днем, оскільки у них розповідалося переважно про місцеві події, що насамперед цікавили жителів краю. Багато в чому завдяки саме цим часописам склад організації УСДРП у Катеринославі, за словами П. Феденка, “був найбільш “пролетарський”: це були переважно кваліфіковані робітники-металісти з заводів та залізничних майстерень. “Пролетарська диктатура”, якої вони зазнали на собі під більшовицьким терором, зовсім не знаходила симпатій між свідомими українськими робітниками” [6, 51].

Напередодні виборів до Всеросійських Установчих зборів на Катеринославщині було створено політичний передвиборчий блок українських соціал-демократів, соціалістів-революціонерів та Української Селянської спілки. Від УСДРП до єдиного списку кандидатів від цього блоку були висунуті П. Феденко, І. Романченко та І. Мазепа, щоправда, останній відмовився від

участі у виборах через негаразди зі здоров'ям. Наприкінці листопада 1917 року на виборах до Всеросійських Установчих зборів “український блок” одержав повну перемогу, а П. Феденка було обрано депутатом вищого законодавчого органу країни. “При цих виборах, писав пізніше І. Мазепа, – українці дістали по цілій губернії понад половину голосів. За більшовиків голосувало лише 17% і приблизно стільки ж – за російських есерів. Із 18 мандатів українці дістали 10, російські есери 4, більшовики 3 і союз землевласників – 1 мандат” [5, 62]. Однак, зважаючи на об'єктивні обставини (початок першого українсько-більшовицького збройного протистояння), взяти участь у роботі Всеросійських Установчих зборів П. Феденку не довелося.

Ще одним із аспектів діяльності П. Феденка на рідній йому землі у 1917–1918 роках була робота стосовно українізації школи. До речі, у той час у Катеринославі працювала лише одна українська гімназія, заснована на приватні кошти Українським учительським товариством. Щоб подолати брак кадрів українських вчителів, П. Феденко з вересня 1918 року працював викладачем українознавства в місцевому учительському інституті. Цей предмет передбачав вивчення студентами української мови та історії. Зважаючи на кадровий дефіцит українських вчителів і в сільській місцевості, П. Феденко разом з Д. Яворницьким та В. Бідновим працювали на курсах українознавства, відкритих з метою перекваліфікації учителів для початкових сільських шкіл губернії. Проте бурхливі революційні події не дозволили П. Феденку продовжувати займатися своєю улюбленою вчительською справою. Після падіння гетьманського режиму йому разом з іншими катеринославськими соціал-демократами довелося включитися у безпосередню збройну боротьбу з більшовицькими загонами, які намагалися захопити Катеринослав. Разом з І. Мазепою, М. Горобцем, В. Савченком він брав активну участь у нарадах штабу військових сил Директорії, які тримали оборону міста, продовжуючи працювати і в редакції “Нашої справи”. Після відходу українських сил із Катеринослава П. Феденко у грудні 1918 року деякий час перебував у районі Кривого Рога та П'ятихаток, а згодом, після того, як більшовицькі війська залишили Катеринослав, повернувся до губернського центру і відновив роботу творчого колективу часопису “Наша справа”. Водночас він виконував різноманітні партійні доручення та готував ґрунт для проведення виборів делегатів Всеукраїнського Трудового конгресу.

А тим часом Катеринославська організація УСДРП отримала запрошення на участь її представників у роботі VI з'їзду партії, який мав відкритися 10 січня 1919 року у Києві. Серед його делегатів, були й представники з Катеринослава: П. Феденко, І. Мазепа, І. Романченко, І. Грабовий та інші. Усім їм катеринославські робітники, які входили до УСДРП та підтримували діяльність цієї партії, дали своєрідний “наказ” твердо стояти на платформі загального виборчого права й не змінювати поглядів щодо хоча б найменшого обмеження демократії в Україні [5, 111].

Під час роботи з'їзду Панасу Васильовичу та Ісааку Мазепі довелося гостро полемізувати з “незалежними соціал-демократами” (М. Ткаченком, Ю. Мазуренком, М. Драгомирецьким та ін.), які намагалися переконати учас-

ників з'їзду у необхідності прийняття “радянської платформи” та підтримки більшовиків як запоруки мирного співіснування з радянською Росією. На противагу їм “катеринославці”: І. Мазепа, П. Феденко, Я. Капустян та І. Романченко – відкидали більшовицьку концепцію “диктатури пролетаріату” та наполягали на важливості зміцнення української державності. Ось як писав про гостру дискусію на з'їзді “катеринославець” І. Мазепа: “Проповідуючи “непротівлення” більшовицькій системі, Ткаченко, цей головний ідеолог українського більшовизму, забував, що більшовицька влада на Україні фактично означала “єдину неділиму Росію”. Один із промовців, Феденко, просто кинув на адресу Ткаченка та його однодумців: – Після практики п'ятиківських військ на Харківщині всі національно свідомі українські партії кричать проти довгокосих і косооких “українців”. А ви куди хочете нас вести?” [5, 116].

Зрештою, більшість делегатів з'їзду підтримали позицію катеринославських представників, чиї погляди визначили й зміст основних резолюцій партійного форуму, у підготовці яких безпосередню участь брав П. Феденко. З'їзд висловився за демократичний лад в Україні, за широкі господарські реформи в інтересах українських трудящих мас, визнав за необхідне негайно здійснити об'єднання Західної України з УНР та закликав до рішучої боротьби з “ворожими імперіалістичними нападами” як з боку держав Антанти, так і з боку радянської Росії.

Перемогу поглядів “катеринославців” на VI з'їзді УСДРП П. Феденко назвав “історичною”, адже саме демократична лінія з'їзду не дозволила прорадянськи налаштованим його учасникам стати на “радянську платформу” диктатури пролетаріату [6, 57].

Разом з І. Мазепою та І. Романченком Панас Феденко був обраний на з'їзді до складу Центрального Комітету УСДРП. Зокрема, І. Мазепа став секретарем ЦК, а П. Феденку було доручено редагування центрального органу партії – “Робітничої газети”, редакція якої у той час знаходилась у Києві. Після призначення на важливу партійну посаду П. Феденко змушений був переїхати до столиці УНР, що означало закінчення його катеринославського періоду життя і діяльності.

Загалом діяльність П. Феденка у Катеринославі у 1917–1919 роках була досить насиченою та різнобічною. Спільно зі своїми однодумцями та соратниками по місцевій організації УСДРП він проводив широку пропагандистську роботу серед катеринославського робітництва. Для цього він використовував трибуну кількох друкованих соціал-демократичних органів, які він же і редагував. Пройшовши шлях від прихильника федералізму до перекопаного самостійника, Панас Васильович оцінював події Української революції не лише як політичний, але й як кардинальний соціально-господарський переворот [8, 1], який мав значні наслідки для життя багатьох поколінь українців.

Таким чином, маємо всі підстави стверджувати, що Панас Васильович Феденко відіграв значну роль у перебігу революційних подій у 1917–1919 роках на Катеринославщині, однак вивчення цієї сторінки його життя ще далеке від свого завершення. Перспективним, гадаємо, для істориків і краєзнавців Дніпропетровщини є подальший пошук та аналіз історичних

джерел, які зможуть пролити додаткове світло на участь Панаса Феденка у вирішенні соціально-економічних і національних проблем, поставлених на порядок денний у краї Українською революцією.

Література

1. Антонович М. Панас Феденко // Укр. історик. – 1982/1983. – Ч. 3/4.
2. Голуб А. Передусім бути українцем // Борисфен. – 1994. – № 1.
3. Голуб А., Грачевська Т. Важно, щоб на Україні знали, що хтось про Україну думає // Борисфен. – 2003. – № 11.
4. Лист Б. Феденка до проф. О. Прицака та проф. І. Шевченка // Експозиція Історико-краєзнавчого музею м. Кривого Рога.
5. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. Т. 1.: Центральна Рада Гетьманщина – Директорія. Т. II.: Кам'янецька доба. – Дніпропетровськ, 2001.
6. Феденко П. Ісаак Мазепа – борець за волю України. – Лондон, 1954.
7. Феденко П. Дмитро Чижевський // Кур'єр Кривбасу. — 1994. – № 13–18.
8. Феденко П. Історія революції (1917–1921) і Центральна Рада. – Б. м. Б. р.
9. Чабан М. Панас Феденко // Кур'єр Кривбасу. – 1997. – № 77–78.

Г.К. Волкотруб

Історик Пилип Клименко: марксист, “попутник” чи націоналіст?

Пилип Васильович Клименко (1887-1955) – історик, архівознавець, джерелознавець, археограф, талановитий вчений і організатор архівної справи в Україні періоду УНР під проводом Директорії, який активно працював на теренах української історії та архівістики, автор ґрунтовних праць із соціально-економічної історії України XVII-XIX ст., що не втратили своєї наукової вартості і сьогодні. Це монографії “Западно-русские цехи XVI-XVIII ст. (К., 1914), “Цехи на Україні. Т. 1–Вип. 1. Суспільно-правні елементи цехової організації” (К., 1929) та серія досліджень і статей, серед яких “Компути та ревізії XVIII століття” (Український археографічний збірник. Вип. 3. – К., 1930), “Місто й територія на Україні за Гетьманщини (1654-1767 рр.)”, “До історії м. Ніженя”, “Украшеной портрет” військового отамана Чепіги та “Козак-запорожець”, “Матеріали до історії цехів м. Літок на Чернігівщині”, “Записова книга Люблінського спаського братства” у “Записках історико-філологічного відділу ВУАН” за 1926-1928 рр. та ін., загалом близько 50 опублікованих робіт.

Народився Пилип Васильович на славетній чернігівській землі, в селі Ярославка Козелецького повіту, у козацькій родині Василя та Лукії Клименків. Як свідчить “Опись о состояниях Киевского малороссийского полку казаках и о их состоянии и имуществе Бобровицкой сотни в селе Ярославки, лежащем от полкового города Козельца в 40, от сотенного местечка Бобровицы в 10 верстах при реке Смердику и текущем на полдень, при низком неровном месте” за 1723 р., “...оние Клименки из предков казаки того же села, и на месте издревле казачьем, купленном единой части в 1708 году сентября 16 у Василя старосты Руковского, а в другой части от казаков Михайла и Остапа денщикова в 1708 году генваря 27